

**ADABIY TA'LIM JARAYONIDA ESHITISHIDA NUQSONI
BO'LGAN O'QUVCHILARDA MUTOLAA MADANIYATINI
RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI**

Abdulxamidova Gulnoza Nasriddin qizi

NamDPI Kreativ pedagogika va psixologiya

kafedrası o'qituvchisi

abdulhamidovagulnoza1998@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ta'lim jarayonida adabiyot darslarida eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda kitobxonlik va mutolaa madaniyatini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Mutolaaning o'quvchilar nutqini o'stirish, ijtimoiy moslashuvi ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, dars jarayonida qo'llaniladigan samarali metodlar va lug'at ustida ishlashning o'ziga xosliklari yuzasidan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *adabiy ta'lim, eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar, surdopedagogika, mutolaa madaniyati, lug'at ustida ishlash, ijtimoiy moslashuv, obrazli tafakkur.*

Аннотация: *В данной статье освещаются специфические особенности формирования читательской культуры и навыков чтения у учащихся с нарушениями слуха на уроках литературы в образовательном процессе. С научно-педагогической точки зрения проанализирована роль чтения в развитии речи учащихся и их социальной адаптации. Кроме того, разработаны практические рекомендации относительно эффективных методов, применяемых в ходе уроков, и специфики словарной работы.*

Ключевые слова: *литературное образование, учащиеся с нарушениями слуха, сурдopedagogika, читательская культура, словарная работа, социальная адаптация, образное мышление.*

Abstract: *This article highlights the specific features of forming a reading culture and reading habits among students with hearing impairments during literature lessons in the educational process. The impact of reading on the development of students' speech and their social adaptation is analyzed from a scientific-pedagogical perspective. Additionally, practical recommendations are provided regarding the effective methods used during lessons and the specific features of working with vocabulary.*

Keywords: *literary education, students with hearing impairments, surdopedagogy, reading culture, vocabulary work, social adaptation, figurative thinking.*

KIRISH

Hozirgi kunda mamlakatimizda inklyuziv ta'lim hamda imkoniyati cheklangan bolalarning jamiyatga to'laqonli moslashuvini ta'minlash davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. O'quvchilarning ma'naviy dunyoqarashini shakllantirishda kitobxonlik va mutolaa madaniyatining ahamiyati beqiyosdir. Xususan, eshitishida nuqsoni bo'lgan (kar va zaif eshituvchi) bolalar uchun kitob o'qish nafaqat ma'lumot manbayi, balki atrof-olamni anglash, his-tuyg'ularni tushunish va jamiyat bilan muloqot o'rnatishning eng muhim ko'prigi hisoblanadi.

Me'yoriy rivojlanayotgan bolalar ma'lumotlarning asosiy qismini eshitish orqali, atrofdagilarning nutqini tinglash, radio yoki televideniye orqali uzatiladigan axborotlarni qabul qilish orqali o'zlashtirsa, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarda bu jarayon to'g'ridan-to'g'ri ko'rish analizatoriga va yozma nutqqa – kitobga tayanadi. Shuning uchun maxsus maktablarda adabiy ta'limning o'zni oddiy maktablardagiga nisbatan birmuncha murakkab va o'ta mas'uliyatli hisoblanadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Surdopedagogika va maxsus psixologiya sohasidagi qator olimlar (L.Vigotskiy, R.Boskis, L.Mo'minova, F.Qodirova va boshqalar) eshitish nuqsoni bor bolalarning bilish jarayonlari hamda nutqiy rivojlanishini tadqiq etganlar.

Ularning xulosalariga ko'ra, kar va zaif eshituvchi bolalarda so'z boyligining yetishmasligi va so'zlarning ko'chma ma'nolarini tushunishdagi qiyinchiliklar kuzatiladi. L.Vigotskiy o'zining nuqsonni kompensatsiya qilish nazariyasida esa ko'rish va sezgi orqali eshitish yetishmovchiligini to'ldirish mumkinligini ta'kidlaydi. Bunda aynan badiiy adabiyot, yozma nutq jarayoni muhim vositalardan biri bo'lib xizmat qiladi. Ammo, bugungi kungacha umumta'lim maktablari uchun yaratilgan mutolaa madaniyatini yuksaltirish texnologiyalarini eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar psixologiyasiga to'liq moslashtirish, adabiyot darslarida maxsus metodikalarni qo'llash masalalari atroflicha o'rganishni talab etmoqda.

Adabiy ta'lim jarayonida eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda mutolaa madaniyatini shakllantirish bu shunchaki ularni matnni o'qishga o'rgatish emas, balki asar g'oyasini anglash, qahramonlar kechinmalarini his qilish orqali ma'naviy ozuqa olishga o'rgatishdir. Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatadiki, bu toifadagi bolalarda mutolaa jarayoni quyidagi muhim vazifalarni bajaradi:

1. Lug'at boyligini oshirish va nutqni o'stirish (Kognitiv vazifa). Eshitish qobiliyatining buzilishi oqibatida bolalarda nutq o'z-o'zidan shakllanmaydi. Badiiy asar mutolaasi orqali ular yangi so'zlar bilan tanishadi. Surdopedagogikada eng murakkab jarayonlardan biri — o'quvchilarga sinonimlar, omonimlar, ayniqsa, iboralar va ko'chma ma'noli so'zlarni tushuntirishdir. Masalan, "boshi osmonga yetdi" yoki "yuragi jiz etdi" kabi ifodalarni eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchi to'g'ridan-to'g'ri o'z ma'nosida qabul qilishi mumkin. Adabiyot darslarida o'qituvchi asarni o'qish jarayonida izohli lug'at usulidan doimiy foydalanishi, har bir majoziy obrazni ko'rgazmali vositalar yoki imo-ishoralar (daktilologiya bilan uyg'unlikda) orqali yoritib berishi mutolaa madaniyatining poydevorini shakllantiradi.

2. Ijtimoiy-emotsional moslashuv (Sotsializatsiya). Badiiy asar qahramonlari – yaxshilik va yomonlik, adolat va hiyonat kabi tushunchalarni o'zida mujassam etadi. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar atrofdagi odamlarning murakkab suhbatlarini to'liq ilg'ay olmasliklari sababli, jamiyatdagi ba'zi ijtimoiy munosabatlarni anglashga qiynaladilar. Kitobdagi qahramonlarning xatti-

harakatlari orqali ular hayotiy vaziyatlarda qanday yo'l tutish kerakligini, insoniy munosabatlar qanday qurilishini o'rganadilar. Ya'ni, mutolaa ular uchun hayot maktabiga aylanadi.

3. Obrazli va mantiqiy tafakkurni rivojlantirish. Kar va zaif eshituvchi bolalarda ko'pincha ko'rgazmali-obrazli tafakkur ustunlik qiladi. Mantiqiy-abstrakt tafakkurni rivojlantirish uchun esa badiiy asar mutoalasi beqiyosdir. Asar voqealarining rivoji, sabab-oqibat bog'lanishlari ustida bosh qotirish bolani mantiqiy fikrlashga, xulosa chiqarishga undaydi.

Adabiyot darslarida samaradorlikni oshirish yo'llari:

Tajribalar shuni ko'rsatmoqdaki, eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarga kitobxonlikni shunchaki uyga vazifa qilib berish o'zini oqlamaydi. Dars jarayonida mutolaaga qiziqtirish uchun quyidagi metodlarni qo'llash maqsadga muvofiq:

- Sinxronlashtirilgan o'qish: O'qituvchi matnni ifodali o'qiydi, bolalar labga qarab o'qish (surdotexnika) va imo-ishora yordamida matnni kuzatib borishadi.
- Inssenirovka (sahnalashtirish): O'qib eshittirilgan asar yoki hikoya syujetini o'quvchilar ishtirokida rollarga bo'lib o'ynash. Bu ularga asar mohiyatini emotsional jihatdan chuqur his qilishga yordam beradi.
- Multimediali va illüstrativ yondashuv: Matnni quruq o'qigandan ko'ra, syujetga doir rasmlar, videolavhalar (subtitrl bilan) namoyish etish asarni tushunishni yengillashtiradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, adabiy ta'lim eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar uchun faqatgina fan emas, balki hayotni, jamiyatni tushunishga xizmat qiladigan muhim darcha hisoblanadi. Bu toifa bolalarda mutoala madaniyatini shakllantirish ularning cheklangan nutqiy imkoniyatlarini yozma nutq orqali kompensatsiya qilishga qaratilgan ulkan pedagogik jarayondir. Ushbu yo'nalishdagi ishlarni yanada takomillashtirish maqsadida quyidagilarni taklif etamiz:

1. Maxsus maktab-internatlar uchun o'zbek bolalar adabiyoti durdonalarini soddalashtirilgan maxsus formatda nashr etish.

2. Adabiyot darslarida zamonaviy AKT (interaktiv doskalar, subtitrlar badiiy va qisqa metrajli filmlar)dan keng foydalanish texnologiyasini yaratish.

Bunday amaliy choralar eshitishda nuqsoni bo'lgan yoshlarning nafaqat ta'lim olish sifatini oshiradi, balki ularning barkamol inson bo'lib, jamiyatga to'laqonli integratsiya bo'lishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: "O'zbekiston", 2017.
2. Mo'minova L.R., Ayupova L.K. Surdopedagogika. – Toshkent: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati", 2004.
3. Qodirova F.U. Kar va zaif eshituvchi bolalar nutqini o'stirish metodikasi. – Toshkent: "Istiqlol", 2007.
4. Vigotskiy L.S. Defektologiya asoslari (Osnovi defektologii). – Moskva: "Pedagogika", 1983.
5. Nurkeldiyeva G.A. Maxsus ta'limda adabiy o'qish darslarining o'ziga xosliklari. // "Uzluksiz ta'lim" ilmiy-metodik jurnali. – Toshkent, 2021. №4. (B. 45-48).
6. ABDULKHAMIDOVA, G. DEVELOPMENT OF SOCIAL ACTIVE CITIZEN COMPETENCES IN HEARING DISABLED STUDENTS. СТУДЕНЧЕСКИЙ ВЕСТНИК Учредители: Общество с ограниченной ответственностью "Интернаука", 15-16.
7. Abdulxamidova, G. N. (2023). ESHITISHDA NUQSONI BO'LGAN O'QUVCHILARDA IJTIMOIIY FAOL FUQAROLIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH BO'YICHA KORREKSION PEDAGOGIK ISH MAZMUNI VA Ahamiyati. Экономика и социум, (12 (115)-1), 42-46.